

***Tweede Spaanse
Republiek***

Willem Peeters

Tweede Spaanse Republiek (1931 - 1936)

De voorlopige regering van Alcalá Zamora

Aan het begin van de twintigste eeuw had Spanje genoeg van het slecht functionerende parlementaire stelsel en greep generaal Miguel Primo de Rivera (vader van José Primo de Rivera, de latere oprichter de Falange) de macht. Het werd een semi-dictatuur met volledige instemming van koning Alfons XIII, waarbij de koning staatshoofd bleef. Maar dit bleek niet succesvol. Primo de Rivera slaagde er niet in de tegenstellingen tussen liberalen en katholieke traditionalisten te overbruggen, spendeerde veel te veel geld aan publieke projecten en kon de devaluatie van de peseta niet tegenhouden. Eind januari 1930 werd hij door de koning ontslagen. Primo

Niceto Alcalá Zamora
1880-1949

de Rivera ontvluchtte het land en overleed kort daarop in Parijs. Dat was volgens de koning en de opvolger van Primo de Rivera, admiraal Aznar, het moment om het volk te raadplegen.

Vreemd genoeg besloten zij om in plaats van nationale, gemeenteraadsverkiezingen uit te schrijven en die vonden plaats op 12 april 1931. In termen van zetels ging de overwinning naar de traditionalisten en zag het er voor de regering ogenschijnlijk goed uit, maar deze winst was grotendeels op het platteland geboekt waar traditiegetrouw de uitslagen altijd beïnvloed werden door de *caciques*, plaatselijke notabelen die de wind eronder hadden bij de kiezers. In de grote steden behaalden de opposanten van de regering enorme overwinningen. In Catalonië werd zelfs niet één monarchist afgevaardigd. Op 14 april was het zover; de koning trad af en Niceto Alcalá Zamora, leider van het revolutionair comité werd gevraagd een voorlopige regering te vormen. Dit revolutionair comité was door republikeinsgezinden al in augustus 1930 opgericht (het Pact van San Sebastián) en vormde een regering in afwachting.

Alejandro Lerroux
1864-1949

De Tweede republiek was geboren. De voorlopige regering had een evenwichtig en zeker geen revolutionair karakter. Zoals aangegeven werd deze aangevoerd door Niceto Alcalá Zamora, leider van de *Derecha Liberal Republicana*, een partij die programmatisch een middenpositie innam en een gematigd conservatief liberalisme voorstond. Diens partijgenoot Miguel Maura bezette de post van Binnenlandse Zaken.

Manuel Azaña
1880-1940

Een tweede rechts georiënteerde partij was de *PRR, Partido Republicano Radical* (Partij van Radicale Republikeinen), in 1908 opgericht door Alejandro Lerroux. De PRR streefde naar een Spaanse republiek, parlementaire democratie, scheiding van kerk en staat en een vrije markteconomie. Lerroux werd minister van Buitenlandse Zaken en zijn partijgenoot Barrio bezette het ministerie van Verkeer.

Indalecio Prieto
1869-1946

Op de linkervleugel namen eveneens twee partijen deel. Eerste was de *AR, Acción Republicana* (Republikeinse Actie), in 1925 opgericht onder de naam *Acción Política* (Politieke Actie). De *Acción Política* was in die tijd een illegale partij, omdat de dictator alle partijen had verboden. In 1930 werd de *Acción Política* gelegaliseerd en omgedoopt in de *Acción Republicana*. Deze partij was republikeins, liberaal en antiklerikaal. Voor deze partij nam de vooraanstaande intellectueel Manuel Azaña Díaz deel aan de regering als minister van Oorlog. De tweede linkse partij was de *PSOE, Partido Socialista Obrero Español*, (Spaanse Socialistische

Arbeiderspartij) in 1879 opgericht door Pablo Iglesias, om de belangen van de arbeidersklasse te behartigen. Het Marxisme vormde haar inspiratiebron. Voor deze partij namen twee tegengestelde figuren deel aan de regering. Indalecio Prieto Tuero, een gematigd socialist, werd minister van Financiën en zijn tegenstrever in de *PSOE*, Francisco Largo Caballero, de revolutionair en later wel de Spaanse Lenin genoemd, nam de post van Arbeid en Sociale Zaken voor zijn rekening.

Francisco Largo
Caballero 1869-1946

De voorlopige regering werd gecompleteerd door twee vertegenwoordigers van regionale partijen. De *FRG*, *Federación Republicana Galega* (Galicische Republikeinse Federatie) leverde de minister van Scheepvaart: Santiago Casares Quiroga en van de *AC*, *Acción Catalana* (Catalaanse Actie), was het Luis Nicolau d'Olivera die de post van Economische Zaken bezette. De nieuwe regering begon goed met het afkondigen van een amnestie en verklaarde over te willen gaan tot een fundamentele herziening van het staatsbestel geschoeid op federalistische leest.

Santiago Casares
Quiroga
1884-1950

In Catalonië, waar de regionale partij *ERC* (*Esquerra Republicana de Catalunya*) onder leiding van Francesc Macià en Lluís Companys, op 12 april een grote verkiezings-overwinning behaalde, werd geprobeerd een zelfstandige republiek te formeren binnen de Spaanse federatie, maar dat ging de regering te ver. Zij besloot tot inrichting van de autonome, maar niet geheel zelfstandige *Generalitat de Catalunya* (Catalaanse Generaliteitslanden). De Basken probeerden eenzelfde status te verkrijgen, maar dat probleem schoof de regering voor zich uit.

In de aanloop naar nationale verkiezingen in juni 1931 werd gewerkt aan een nieuwe grondwet en de voorlopige regering zag zich daarbij gesteld voor het lastige probleem van de verhouding tussen kerk en staat. In het begin leek er niets aan de hand te

Pedro Segura y Sáenz
1880 - 1957

zijn, de bisschoppen hadden direct na het uitroepen van de republiek hun instemming betuigd, maar deze werd niet con amore door de republikeinen ontvangen. Er groeide wantrouwen en op 7 mei ging het mis. Kardinaal Pedro Segura y Sáenz, aartsbisschop van Toledo en de hoogste geestelijke autoriteit van het land, publiceerde die dag een herderlijk schrijven waarin hij weliswaar zijn waardering uitsprak voor het besluit van koning Alfonso XIII, maar de gelovigen op het hart bond dat het enige van waarde de verdediging van het geloof is.

Monarchistische of republikeinse stromingen waren daaraan ondergeschikt: 'Wanneer de vijanden van het koninkrijk van Jezus Christus vastberaden optrekken, kan geen enkele katholiek inactief blijven'. De regering reageerde geschokt op deze verklaring en kondigde een beperking af van het godsdienstonderwijs op openbare scholen. Kardinaal Segura werd begin juni uitgewezen, hij vestigde zich in Frankrijk.

Maar er was meer aan de hand. De nieuwe minister van Oorlog, Azaña, probeerde zijn plannen tot hervorming van het leger door te zetten. Hij verminderde het aantal divisies en hoge rangen, bracht de dienstplicht terug tot één jaar en ging over tot sluiting van de Militaire Academie van Zaragoza, waar Francisco Franco de leiding had. Omdat deze maatregelen niet van de ene op de andere dag geëffectueerd konden worden, ontstond er veel weerstand en het bood officieren de ruimte om de eerste samenzweringen te smeden. Op 10 mei braken er ongeregelde heden uit en de dag erna kwam het volk in opstand in Madrid. Men eiste de ontbinding van de Guardia Civil en uitwijzing van bisschoppen. In de loop van die dag werden diverse kloosters bestormd en in brand gestoken, niet alleen in Madrid, maar ook in Sevilla, Málaga, Alicante en Cádiz. De politie aarzelde om in te grijpen. Men verweet Azaña besluiteloosheid. Het leek erop dat de problemen de regering op dat moment al boven het hoofd dreigden te groeien.

Naar de grondwet van 1931

Op 28 juni vonden nationale verkiezingen plaats. Deze verliepen in alle rust en de uitslagen logen er niet om. De linksgeoriënteerden verwierpen een absolute meerderheid en zij konden in feite doen wat ze wilden. Er werd voorgesteld een grondige landhervorming te ontwerpen en een algemene hervorming van het onderwijs door te voeren. De Guardia Civil, al sinds 1844 belast met de bewaking van de openbare orde, met name op het platteland, werd niet aangepakt en de commandant, generaal Sanjurjo, bleef op zijn post, maar de

Guardia Civil werd wel gebruuskeerd door het voornemen om het politiekorps te reorganiseren. Dat resulteerde in februari 1932 in de oprichting van een tweede eenheid, de Guardia de Asalto, belast met de ordehandhaving in de urbane gebieden. Leden van dit corps werden gekozen op grond van hun loyaliteit aan het regime en geminacht door de Guardia Civil.

In de aanloop naar het vaststellen van een nieuwe grondwet spitsten de debatten zich toe op de landhervorming (hoewel de landhervorming zich eigenlijk beperkte tot het in handen geven aan de bezitloze landarbeiders van ongecultiveerd land, bleef rechts zeer wantrouwend), maar vooral ook op de ontvlechting van kerk en staat. Dit onderwerp leidde tot verhitte discussies in het parlement. De door Azaña voorgestelde maatregelen logen er dan ook niet om. Scheiding van kerk en staat, opheffing van toelagen aan priesters, instelling van de mogelijkheid tot echtscheiding, verdrijving van jezuïeten, verbod aan de congregaties om onderwijs te geven, maatregelen die voor politici als Alcalá Zamora, Maura en Lerroux vrijwel onverteerbaar waren en leidden tot het vertrek van Alcalá Zamora als leider van de voorlopige regering. Azaña werd in zijn plaats verkozen. Omdat republikeinen en socialisten bang waren voor een reformistische actie van Alcalá Zamora boden zij hem het presidentschap aan van de republiek, een aanbod dat hij accepteerde. Overwegingen als het gebrek aan andere geschikte kandidaten en zijn wil om rooms-katholiek Spanje te beschermen tegen het antiklerikalisme van links, waren voor hem daarbij doorslaggevend. Alcalá Zamora werd op 10 december 1931 met grote meerderheid van stemmen gekozen tot president van de Tweede Republiek, daags na het van kracht worden van de nieuwe grondwet met de expliciet tegen de kerk gerichte maatregelen. Manuel Azaña werd premier van een links-republikeins kabinet waarin hij tevens minister van Oorlog was. De socialist Largo Caballero bezette - net als in de voorlopige regering - de post van Arbeid en Sociale Zaken en diens partijgenoot Indalecio Prieto die van Openbare Werken.

De Tweede Republiek was mogelijk gemaakt door een combinatie van drie politieke stromingen: centrum-rechts, links-republikeinen en socialisten. Drie republikeinse stromingen die elk een eigen zienswijze hadden op de koers die de republiek zou moeten varen. Centrum-rechts, aangevoerd door de monarchist en president Niceto Alcalá Zamora, streefde een gematigd liberale koers na, benadrukte het belang van goede democratische spelregels en wenste geen al te rigoureuze sociale hervormingen en veranderingen in de relatie van kerk en staat. De links-republikeinen stelden zich een andere republiek voor. Acción Republicana, de belangrijkste partij binnen deze stroming, en haar leider Manuel Azaña hekelden het liberalisme van de negentiende eeuw. Azaña zag het ontstaan van de republiek als een mogelijkheid om tot fundamentele economische, sociale en politieke hervormingen te komen.

Of de democratie ook op termijn onder republikeinse vlag zou varen of zich zou ontwikkelen tot een constitutionele monarchie was hem in feite om het even. De socialisten, met als belangrijkste partij de PSOE, stonden in die tijd een geleidelijke, niet-revolutionaire overgang naar een socialistische maatschappij voor. Van deze twee laatstgenoemde stromingen waren de socialisten het meest uitgesproken anti-kerkelijk. Azaña hechtte aan godsdienstvrijheid, maar evenzeer aan juridische onderwerping van de kerk als instituut aan de staat.

Het kabinet Azaña van 1931

Godsdienstoorlogen zoals elders in Europa gevoerd in de zestiende en zeventiende eeuw waren op Spaanse bodem nooit gevoerd. Het land was traditioneel rooms-katholiek en van secularisatie van enige omvang was tot aan de jaren dertig van de twintigste eeuw geen sprake geweest. En dus het was voor het eerst in de geschiedenis dat er een stroming bestond, gebaseerd op een sterke seculiere ideologie, die bij machte was om aan de kerk het hoofd te bieden. De linkse ideologie vertoonde dezelfde intolerante trekken als de Spaanse rooms-katholieke kerk en er ontbrandde een op een godsdienstoorlog lijkende strijd. De botsingen tussen gelovigen en ongelovigen trokken diepe sporen in lokale gemeenschappen waar burgers die tot dan toe vreedzaam samenleefden elkaar met wederzijdse haat tegemoet traden.

In de discussies over de wettelijk te nemen maatregelen die kerk en staat zouden scheiden, betoonden de socialisten zich onverzettelijk. Het katholieke onderwijs werd in de ban gedaan door geestelijken het recht op lesgeven te ontnemen en kerkelijke publieke uitingen werden verboden. Ook ontbond de regering de Jezuïetenorde. Gelukkig bleef het niet bij de drastische secularisering van het onderwijs. Er werden langetermijnvoorstellen aangenomen om gratis openbaar onderwijs te verschaffen aan alle kinderen. Gezien het feit dat Spanje op dat moment met 65% analfabetisme beschouwd kon worden als een van de meest achtergebleven landen van Europa, was dat geen overbodige luxe. En hoewel veel rooms-katholieke onderwijzers verdwenen, leidden deze plannen op korte termijn tot een flinke toename van het aantal schoolgaande kinderen.

Als minister van Oorlog begon Azaña aan de meest omvangrijke hervorming van het leger sinds eeuwen, waarbij het uitdunnen van het topzware officierskorps een zeer belangrijk onderdeel was. Hij stelde officieren voor te vertrekken met behoud van salaris en zo'n 8.000 van de 21.000 maakten daar gebruik van. Dat kostte zoveel geld dat er voor de noodzakelijk technische verbeteringen maar weinig overbleef. Azaña

Azaña (l) en Franco in 1932

slaagde er echter niet in om het leger te winnen voor de republiek, want zijn openlijke kritiek op de krijgsmacht wekte weerzin op bij grote groepen militairen die in principe trouw waren aan de republiek (in 1930 hielden zij zich afzijdig en deden geen pogingen om de monarchie te redden).

Net als andere Europese landen leed Spanje onder de economische depressie en ook de enorme staatsschuld die de republiek erfde ten gevolge van het financiële wanbeleid van dictator Primo de Rivera in de jaren twintig, legde beperkingen op aan de mogelijkheid tot het doen van grote investeringen. Niettemin werd onder leiding van

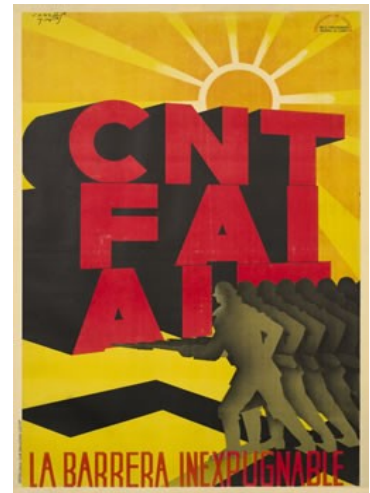
Prieto de verbetering van de spoorwegen ter hand genomen en een begin gemaakt met een enorm project dat voorzag in de aanleg van stuwmuren voor irrigatie en elektriciteitsvoorziening.

Een prestatie van formaat was de poging van Largo Caballero om de arbeidsverhoudingen te wijzigen ten gunste van de arbeiders. Arbeiders die al eeuwen werden uitgebuit door landeigenaren en meer recent door industriëlen. Er werden bemiddelingsorganen tussen werkgevers en werknemers in het leven geroepen die onderhandelden over arbeidsovereenkomsten, werkgelegenheidsprojecten, sociale zekerheid en veiligheidskwesties. Binnen een paar jaar leidde dit tot een stijging van de lonen met tien procent en zelfs tot prijsstabiliteit. Nadeel ervan was evenwel, dat de hogere lonen op hun beurt grotere werkloosheid in de hand werkten, wat de gevolgen van de depressie alleen maar verergerde. De verhoudingen in de agrarische sector vertoonden in Spanje nog altijd feodale trekken. Twee miljoen landarbeiders beschikten niet over eigen grond en vijftigduizend landeigenaren hadden meer dan dertig procent van de Spaanse bodem in handen. Vooral Andalusië droeg de sporen van grove nalatigheid van de landheren en duizenden hectaren landbouwgrond lagen er ongebruikt bij. Bedoeling van de socialisten was om de eigendomsverhoudingen drastisch te wijzigen. Dit stuitte niet alleen op verzet van de links-republikeinse coalitiegenoten, maar natuurlijk ook op dat van de oppositie. Door deze tegenstellingen werd uiteindelijk een buitengewoon gecompliceerde wet aangenomen waarbij niet alleen de grootgrondbezitters, maar ook het leeuwendeel van de eigenaren van middelgrote en kleine gebieden buiten schot bleven. Niettemin werden in een periode van twee jaar bijna honderdduizend hectaren verdeeld over negenduizend arbeidersgezinnen. Een goede aanzet, die echter in het nauw kwam door gebrek aan geld voor technische verbeteringen.

Bedreigingen van rechts en links

De maatregelen die de linkse regering trof, vielen over het algemeen niet in goede aarde bij katholieken en monarchisten en het was de houding van leiders als Azaña die een sfeer van vijandigheid en polarisering deed ontstaan. Koningsgezinden ventileerden hun ideeën over een nieuw te installeren katholieke en autoritaire monarchie en katholiek rechts verenigde zich voor het eerst in de Spaanse historie in een politieke organisatie: de *CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas)* die krachtig verzet bood tegen de linkse regering. De rechts-georiënteerden hadden overigens nauwelijks of geen neiging om een opstand te ontketenen. De enige, slecht voorbereide, poging daartoe, werd op 10 augustus 1932 ondernomen door generaal Sanjurjo. De opstand had enig succes in Sevilla en Madrid, maar werd eenvoudig neergeslagen en vormde feitelijk geen bedreiging voor het bewind.

Een veel serieuzere bedreiging kwam uit een andere hoek, die van de anarchisten. Zij moesten niets hebben van de centralistische republiek en stonden een revolutie voor die tot arbeiderszelfbestuur en lokale autonomie zou moeten leiden. In Andalusië had het anarchisme een goede voedingsbodem gevonden in de kleine gemeenschappen waarbinnen het wantrouwen jegens de centrale overheid altijd al groot was en waar men het recht vaak in eigen hand nam. Ook in het industriële Catalonië waren anarchistische denkbeelden (het anarchosyndicalisme) zeer populair onder de arbeiders die zich niet thuisvoelden in de door de socialisten - die toen nog wars waren van revolutionaire acties - gesteunde vakorganisatie *UGT (Unión General de Trabajadores)*. Zij sloten zich aan bij de CNT die niet alleen revolutionair was, maar ook rabiaat antikerkelijk. Deze vakbond werd meestal in één adem genoemd met de in 1927 door militante anarchisten opgerichte *FAI (Federación Anarquista Ibérica)* die de voorhoede vormde van de revolutionaire krachten. De FAI-CNT verafschuwde het idee om onder dwang deel te nemen aan staatsinstellingen zoals de bemiddelingsorganen tussen werkgevers en werknemers en organiseerde behalve honderden stakingen die in feite weinig resultaat hadden, een drietal opstanden op 8 januari 1932 en op 8 januari en 8 december 1933 (los tres ochos). Deze hadden ten doel een algemene staking teweeg te brengen maar bleven zonder succes. De andere revolutionaire beweging, de communistische PCE, geheel geleid vanuit Moskou, sympathiseerde weliswaar met de anarchisten, maar was nog zeer klein en speelde in die tijd nog geen enkele rol van betekenis.

Om weerwerk te kunnen leveren tegen geweldloze en gewelddadige oppositie werd gebruik gemaakt van de in oktober 1931 door de voorlopige regering ingestelde draconische *Ley para la Defensa de la República* (wet ter verdediging van de republiek). Deze wet gaf het recht om mensen preventief te arresteren zonder dat sprake was van een beschuldiging, tot het verbieden van onwelgevallige publicatie en tot deportatie naar de koloniën. Tal van mensen werden tijdens het bewind van Azaña opgepakt en zelfs gedeporteerd. De censuur was hevig, na de opstand van Sanjurjo verbood de regering in één klap het verschijnen van meer dan honderd tijdschriften. De Guardia Civil en Guardia de Asalto traden hardhandig op.

Onder druk van de verslechterende economische omstandigheden, het oplopen van de werkloosheid en de traag op gang komende hervormingen namen de stakings-activiteiten van de anarchisten, verenigd in de CNT toe. Het geduld van de socialisten raakte op en binnen de PSOE ontstond een heftig debat. Niet over het te bereiken doel: realisering van een marxistische staat, maar over de te volgen strategie. Onder vertegenwoordigers van de linkervleugel, geleid door Largo Caballero, begon zich een voorkeur af te tekenen voor het verbreken van de samenwerking met burgerlijke partijen als de links-republikeinen terwijl de gematigden de eerder gekozen strategie van verdere deelname aan de coalitie voortzetten. Uiteindelijk zou de linkervleugel de koers van de partij bepalen.

De verkiezingen van 1933

In januari 1933 kwam het tot een onbeheerst treffen tussen de Guardia de Asalto en opstandige boerenarbeiders in het dorpje Casas Viejas in de buurt van Cádiz. Een dozijn arbeiders werd geëxecuteerd, wat leidde tot een scherp protest van zowel de rechtse oppositie als de anarchisten. Het prestige van Azaña liep door deze gebeurtenis een ernstige deuk op waarvan hij zich niet meer zou herstellen. De in april gehouden gemeenteraadsverkiezingen in het noorden van Spanje weerspiegelden het afgenomen vertrouwen in de regering: driekwart van de stemmen ging naar de oppositiepartijen. Intellectuelen als Miguel de Unamuno en José Ortega y Gasset lieten protesten horen, maar ondanks al deze signalen veranderde Azaña niet van koers. In mei 1933 werd de Ley de Congregaciones Religiosas aangenomen die aan congregaties veel bewegingsruimte ontnam en zorgde voor de reeds genoemde uitsluiting van geestelijken tot het geven van onderwijs.

Deze wet werd weliswaar door de president ondertekend, maar Alcalá Zamora liet blijken genoeg te hebben van het steeds verder afdrijven van de republiek van het politieke centrum en besloot in te grijpen. Pogingen van zijn kant om een bredere coalitie tot stand te brengen mislukten echter, vooral omdat de socialisten verklaarden daaraan niet te zullen meewerken. Uiteindelijk vonden nationale verkiezingen plaats op 19 november die resulteerden in een grote overwinning van rechts. De uitslag pakte extra gunstig voor hen uit omdat de regering in juli de kieswet had gewijzigd en een districtenstelsel geïntroduceerd dat voor links gunstig werd geacht. Maar nu genoot rechts de voordelen van dit stelsel. Het pleit niet voor de linkse partijen dat zij pogingen in het werk stelden om de verkiezingen ongeldig te laten verklaren.

Zij gingen daarin heel ver en stelden de president voor de verkiezingen te annuleren en een nieuwe regering te formeren uitsluitend bestaande uit vertegenwoordigers van de links-republikeinen met als opdracht de kieswet te wijzigen. De president wees dit absurde voorstel direct van de hand, maar beging de fout om niet de overwinnaar van rechts, de CEDA, een opdracht te geven tot formatie van een regering, maar te proberen om een centrumregering in het zadel te helpen. Daarmee handelde hij op zijn beurt tegen de regels van het democratische spel en werden de tegenstellingen in het land alleen maar vergroot.

De opstand van 1934

De opstand die begin oktober 1934 ontketend werd door links-revolutionaire krachten en die door het wettig gezag vrij eenvoudig werd neergeslagen - behalve in Asturië waar het tot een bloedige confrontatie kwam - wordt wel de eerste veldslag van de Spaanse Burgeroorlog genoemd. Daar zit zeker een kern van waarheid in, zij het dat de politieke situatie in 1934 nogal verschilde van die van juli 1936 toen de Burgeroorlog echt losbarstte. In 1934 was er een rechtse regering die voorkwam dat links via een revolutie zoals die in Rusland van 1917 de macht zou grijpen, terwijl in 1936 er een linkse regering zetelde die niet bij machte was om het revolutionaire geweld te keren, waarna het leger in opstand kwam.

José María Gil Robles
1898-1980

Een aantal factoren heeft bijgedragen aan de dramatische gebeurtenissen in de herfst van 1934. De eerste factor die in een rol speelde was het gesol met de verkiezingsuitslagen van november 1933 die resulteerden in een overwinning van rechts en waarbij de CEDA als grootste partij uit de bus kwam. In tegenstelling tot wat je zou mogen verwachten in een parlementaire democratie droeg president Niceto Alcalá Zamora het formeren van een kabinet niet op aan de leider van de CEDA, Gil Robles, maar aan Alejandro Lerroux die de PRR aanvoerde. Lerroux vormde een minderheidsregering van vrijwel uitsluitend vertegenwoordigers van zijn eigen partij en ging regeren met steun van de CEDA. Alcalá Zamora, die eerder een ouderwetse regent dan een democraat in hart en nieren kon worden genoemd, manipuleerde op deze manier de rechtse krachten buiten de daadwerkelijke macht.

Zijn angst voor de dreigingen van links, dat ten koste van alles probeerde te voorkomen dat de CEDA regeringsmacht zou krijgen, speelde daarbij een rol. Macht die de CEDA indirect overigens wel kon uitoefenen, want voor het gedogen van de regering Lerroux moest uiteraard een prijs worden betaald in termen van het tegemoet komen aan rechtse verlangens zoals het terugdraaien van maatregelen die het vorige, linkse, bewind had genomen: de onderwijshervormingen, maatregelen tegen de kerk, landhervorming en een aantal arbeidswetten. Ook werd amnestie verleend aan de deelnemers aan de opstand van generaal Sanjurjo in 1932. Een tweede element dat zeker heeft bijgedragen tot de vergroting van de onrust in het land was de verslechterende economische situatie. De werkloosheid, die in juni 1932 bijna 450.000 bedroeg, was in april 1934 opgelopen tot meer dan 700.000 en deed de ontevredenheid onder de leden van de linkse vakbond UGT toenemen. Een derde - doorslaggevend - element was de gevaarlijke zwenking van links in de richting van het verheerlijken van revolutionaire ideeën en die wel de bolsjewiekisering van de socialisten genoemd wordt.

Francisco Largo Caballero, leider van de PSOE, predikte de revolutie waarmee hij uiting gaf aan zijn wens de CEDA de pas naar de macht af te snijden. Het ging er hard aan toe en een uitspraak gedaan in de krant *El Socialista* van 3 januari 1934 illustreert dat: 'Concordia? ¡No! ¡Lucha de classes! ¡Odio a muerte a la burguesía criminal!' ('Eendracht? Nee! Klassenstrijd! Ik koester een dodelijk haat jegens de criminele bourgeoisie!'). Dan is er nog een vierde element dat zeker heeft bijgedragen aan de toename van het geweld en dat is het aantreden van een groot cohort van jeugdigen waarvan een deel zich aangetrokken voelde tot de politieke milities van socialisten, communisten, falangisten, Carlisten en de regionale partijen als *Esquerra Catalana* en de *PNV (Partido Nacionalista Vasco)*. Tenslotte het laatste element dat voor onrust zorgde, die van de toenemende nationalistische tendensen in gebieden als Catalonië en het Baskenland. In januari besloot het nationale bestuur van de UGT de harde lijn van de socialisten te volgen. Er werd een nieuw bestuur gekozen, voornamelijk samengesteld uit volgelingen van Largo Caballero, de zogenaamde *caballeristas*. Vanaf dat moment stond Largo Caballero als secretaris-generaal van de UGT en als leider van de PSOE aan het hoofd van een beweging, de *Alianza Obrera* (Arbeidersalliantie), die steeds duidelijker de weg koos van de revolutie, waarmee een buitenparlementaire weg werd ingeslagen.

Een revolutie die overigens bedoeld was als vehikel om de socialisten aan de macht te brengen; met de strijd tegen opkomend fascisme had dit allemaal weinig of niets te maken. Zowel de partij van Lerroux als die van Gil Robles konden moeilijk van fascisme beticht worden en dat deed Largo Caballero dan ook niet. Interessant is dat het begrip fascisme in die tijd in Spanje te pas en te onpas gehanteerd werd. Zo spraken de communisten van 'sociaalfascisten' als ze de socialisten bedoelden en gebruikte de anarchistische vakbond CNT de term fascisme voor het stalinisme. Zelfs werd het hardhandige kabinet van de links-republikein Manuel Azaña van voor de verkiezingen van november 1933 door katholieken als fascistisch bestempeld.

Begin februari ontstond er onder het toezicht van Largo Caballero een coördinerend revolutionair comité, waarin de PSOE, de UGT en de Jonge Socialisten vertegenwoordigd waren met als opdracht het technisch en financieel organiseren van een revolutionaire opstand. Het comité verklaarde dat die opstand alle kenmerken van

Ricardo Samper
1881-1938

een burgeroorlog zou moeten hebben. In de loop van 1934 vonden diverse stakingen en opstanden plaats Samper zoals die in Zaragoza, georganiseerd door de CNT die zes maanden duurde. Ook staakten in Madrid de arbeiders in de grafische en metallurgische industrie.

De regering besloot de staat van alarm af te kondigen. In de rurale gebieden verliep de lente van 1934 erg onrustig. De werkloosheid was in streken als Andalusië en Extremadura opgelopen tot 50% en de op 24 april aangetreden regering van Ricardo Samper Ibáñez, een partijgenoot van Lerroux, speelde het politieke spel hard. Per decreet van 4 mei werden alle landbouwhervormingen ingetrokken. Dat bracht de landarbeidersbond, de *FNTT* (*Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra*, onderdeel van de UGT) ertoe e Samper en staking uit te roepen. Zeer tegen de zin van Largo Caballero die van mening was dat de bonden hun kruit droog moesten houden voor de revolutie. De staking sloeg aan in meer dan 1500 gemeenten en vooral daar waar zich veel grootgrondbezitters de dienst uitmaakten. De regering stuurde er de Guardia Civil op af en dat betekende het einde van de staking. Duizenden stakers werden gearresteerd en leiders van de FNTT kregen gevangenisstraffen van vier jaar of meer.

Voor de opening van de Cortes (het Spaanse parlement) op 1 oktober 1934 verklaarde Gil Robles dat de CEDA geen steun meer zou geven aan een minderheidskabinet en dat zijn partij deel wilde uitmaken van een bredere coalitie. Binnen de CEDA was men zich bewust van het risico: het uitbreken van een linkse opstand. Leiders van de PRR pleitten voor Lerrooux als premier. Alcalá Zamora kon weinig anders dan de CEDA toelaten tot een nieuw kabinet, want voor ontbinding van het parlement waren geen formele argumenten aanwezig. En dus traden drie *cedistas* toe tot de regering. Azaña beschouwde deze stap als een verraad aan republiek en grondwet en voor de socialisten was het aanleiding om een reeds lang voorbereide opstand te ontketenen. In de avond van 4 oktober begon de opstand onder leiding van de Alianza Obrero. De voorbereiding ervan leek degelijk te zijn geweest en de opstandelingen waren goed bewapend. Er werd een staking uitgeroepen op nationale schaal.

De opstand werd in meer dan twintig provincies in gang gezet, maar van de plannen van Largo Caballero om overal rebellencomités te installeren kwam niets terecht. De opstandelingen kregen geen of nauwelijks steun van de politie en het leger, die de

Lluís Companys
1882-1940

regering trouw bleven. De staking kwam wel van de grond, maar de stakers bleken niet bereid de barricaden op te gaan. In het zuiden was men uitgeput door de landbouwstakingen, terwijl in het noorden de opstand slechts op gang raakte in de provincies Vizcaya en Guipúzcoa (de twee Baskische geïndustrialiseerde provincies) en in Palencia en León, maar deze werden binnen een week de kop ingedrukt.

In Barcelona kreeg de opstand steun van de *Generalitat*, het bestuur van dit gebied. Op 6 oktober verklaarde Lluís Companys, president van Catalonië, vanaf het balkon van de Generalitat: 'Catalanen, de monarchisten en fascistten hebben een greep naar de macht gedaan. [...] De Republiek bevindt zich in groot gevaar.' Hij bevestigde dat alle authentieke republikeinen in opstand waren gekomen en riep de formatie uit van een 'Catalaanse staat binnen de federale Republiek'. De kapitein-generaal (het hoogste militaire gezag) van Catalonië, Domingo Batet, weigerde steun te verlenen aan Companys en kondigde dezelfde avond de staat van beleg af in geheel Catalonië. Er volgden schermschietingen die 46 doden kostten, maar daarmee was de opstand gebroken.

In Madrid begon een algemene staking op 5 oktober maar die leidde slechts tot enkele willekeurige terroristische acties tegen de middenklasse. De UGT nodigde de politie en militairen uit zich aan te sluiten, wat geen succes had en op 8 oktober werd er door de veiligheidstroepen al een eind aan de opstand in de hoofdstad gemaakt.

In Asturië liep het anders, vooral omdat daar sprake was van samenwerking tussen de Alianza Obrero en de anarchisten van de CNT, een samenwerking die zich nergens anders voordeed en waarmee alle linkse partijen één front vormden in deze provincie. De opstand begon in de nacht van 4 op 5 oktober en al gauw werden de mijngebieden bezet. Het verzet van de lokale autoriteiten was slechts passief. Er deden zo'n 20.000 militieleden mee, die redelijk goed bewapend waren en beschikten over dynamietpatronen die als handgranaten werden ingezet: *La artilleria de la revolución*. Op 6 oktober trokken ze op naar de hoofdstad van Asturië, Oviedo, om deze met veel geweld te veroveren. De opstandelingen vorderden treinen en transportmiddelen en namen huizen in beslag. Veertig mensen werden vermoord, rijkelui en priesters.

Het was een complete burgeroorlog, zij het op provinciale schaal. In de zogenaamd bevrijde delen van de stad werd de proletarische revolutie uitgeroepen, het geld afgeschaft en een revolutionair regime ingesteld. De minister van oorlog verordonneerde generaal Franco om de opstand neer te slaan. Deze stuurde op 8 oktober twee bataljons van het Spaanse vreemdelingenlegioen en twee eenheden van de Marokkaanse *Regulares* naar Asturië. Deze militairen die onder bevel stonden van kolonel Juan Yagüe, gingen zich te buiten gingen aan plunderingen, verkrachtingen en moord op de bevolking van de mijndorpen. Oviedo werd ingenomen door de regeringstroepen op 12 en 13 oktober. Het is niet meer te achterhalen hoeveel slachtoffers de opstand heeft gekost. Ongeveer 1300 doden onder de opstandelingen waarvan 1100 in Asturië, lijkt aannemelijk.

Juan Yagüe
1892-1952

Centrumrechtse regeringen 1934 - 1935

De links-revolutionaire opstand tegen de wettige regering in oktober 1934, georganiseerd door de socialisten, mislukte volledig en had als gevolg dat links voor lange tijd geen enkele rol speelde op het politieke toneel. Het zou misschien hét moment zijn geweest voor de katholieke partij de CEDA, de partij die door president Alcalá Zamora ten onrechte buiten de regering was gehouden, om de macht te grijpen, maar dat gebeurde niet. Het centrumrechtse kabinet van Alejandro Lerroux waarin de CEDA participeerde, bleef regeren, kondigde de staat van beleg af en beraadde zich over de vraag welke repressieve maatregelen getroffen zouden moeten worden. Links en rechts beschuldigden elkaar van het begaan van wandaden en eisten het optreden van de regering. Rechts wees op de gruweldaden van de revolutionairen zoals het platbranden van kerkelijke gebouwen, het vermoorden van priesters en burgers, terwijl links zijn afschuw uitte over de gewelddadigheden van de militairen in de mijngebieden van Asturië. Met name was het meedogenloze optreden van de commandant van de Guardia Civil in dit gebied, Lisardo Doval, voor links aanleiding strenge straffen te eisen. Het protest tegen dit optreden werd extra aangezet door een collectief schrijven dat onder meer ondertekend was door vooraanstaande schrijvers als Unamuno en Valle-Inclán. Ook was er internationale aandacht voor dit protest.

Duizenden opstandelingen werden gevangen genomen, veelal tot langdurige straffen veroordeeld en Doval werd overgeplaatst, maar wat de gemoederen het meest bezig hield was de kwestie van de door militaire tribunalen uitgesproken doodvonnissen in oktober 1934. Het kabinet pleitte voor uitvoering van de doodstraf, maar gematigden als president Alcalá Zamora realiseerden zich dat deze executies tot grote verbittering in het linkse kamp zouden leiden en bepleitten verzachting van de vonnissen. De president oefende maximale druk uit op het kabinet door te dreigen gebruik te maken van zijn recht om in te grijpen, of zelfs nieuwe verkiezingen uit te schrijven. Hoewel deze dreiging waarschijnlijk niet strookte met de grondwet en het Hooggerechtshof zich tegen verzachting van de vonnissen had uitgesproken, ging premier Lerroux overstag en verklaarde de regering zich op 5 november akkoord met omzetting van eenentwintig van de drieëntwintig doodvonnissen in gevangenisstraffen.

Catalonië, dat een hoge mate van autonomie bezat en zich bij monde van haar president Lluís Companys, lid van de regionale partij ERC (Esquerra Republicana de Catalunya), achter de revolutie had geschaard, wachtte de straf van opheffing van haar autonome status. In eerste instantie stelde een ministeriële commissie voor om de autonomie tijdelijk op te heffen in

Het kabinet-Lerroux, oktober 1934

afwachting van normalisering van de landelijke situatie, maar op aandringen van de CEDA kreeg deze opheffing een veel permanenter karakter en zou de autonomie hersteld kunnen worden wanneer dat in de ogen van regering en parlement opportuun zou zijn. Een zware straf voor een regio waarin eigenlijk alleen de linkse politieke elite zich één had verklaard met de revolutie. Lluís Companys werd uiteindelijk veroordeeld tot een gevangenisstraf van dertig jaar. De repressie die volgde op het neerslaan van de opstand was dus hard en er werden contraproductieve maatregelen getroffen zoals die tegen Catalonië, het onnodig lang handhaven van de staat van beleg en de censuur, maar vergeleken met de duizenden executies die volgden op de omverwerping van de commune van Parijs in 1871 was het gedrag van de centrumrechtse regering niet buitensporig te noemen.

Onder de gevangengenomen opstandelingen bevond zich ook de links-republikeinse leider en ex-premier Manuel Azaña. Bij gebrek aan bewijs voor zijn deelname - Azaña had in feite niets te maken gehad met de opstand - volgde echter vrijlating. Azaña was ervan overtuigd dat de centrumrechtse regering van Lerroux had gefaald in het voorkomen van de revolutionaire opstand, een mening die gedeeld werd door de CEDA die het vertrek eiste van de minister van Oorlog. Behalve Azaña werden gedurende 1935 meer vooraanstaande linkse leiders berecht voor hun rol in de opstand, onder wie twee belangrijke Asturianen, tegen wie de doodstraf werd geëist. In dit geval adviseerde het Hooggerechtshof in het geheel af te zien van executies en werd daarin gevolgd door premier Lerroux. Het kabinet volgde op zijn beurt de premier, maar de drie ministers van de CEDA verzetten zich hiertegen, wat de situatie in het kabinet onwerkbaar maakte. De president besloot tot een regeringswijziging op 6 mei, die een stevige concessie inhield aan de CEDA. Deze kreeg vijf ministersposten waaronder het ministerie van Oorlog, dat bezet werd door de CEDA-leider Gil-Robles. Daarmee was deze partij gezien de verhoudingen in het parlement overigens nog steeds onderbedeeld, maar president Alcalá Zamora wilde ten koste van alles voorkomen dat de de rechtse CEDA een sleutelpositie zou gaan innemen in de regering.

Behalve dat de regering Lerroux zich intensief bezig hield met de problemen die rechtstreeks voortvloeiden uit de opstand van 1934, heeft zij in de loop van 1935 pogingen gedaan om de door links ingezette hervormingen verder terug te draaien. Arbeiders waren daarvan de dupe, want talloze tussen 1931 en 1933 ingestelde organen op het gebied van arbeidsvoorwaardenoverleg werden afgeschaft, de achtenveertigurige werkweek werd heringevoerd in de industrie, arbeiders die deel hadden genomen aan stakingen werden ontslagen en lonen gingen omlaag. Plannen om de stijgende werkloosheid te bestrijden door het doen van grote investeringen in openbare werken bleven steken in goede bedoelingen. Aanvankelijk ging het met de agrarische hervormingen de goede kant op, althans werden de door links ingezette hervormingen niet teruggedraaid en werd een aanzienlijke hoeveelheid ongebruikt land aan arbeiders verpacht. Echter, na de kabinetswijziging van mei 1935 werd het roer omgegooid en een nieuwe wet voorgedragen waarin bepaald was dat onteigening van land alleen dan kon plaatsvinden wanneer sprake zou zijn van volledige schadevergoeding aan de landeigenaren.

Dit maakte onteigeningen financieel praktisch onmogelijk. Om de gematigden in de regering en parlement tegemoet te komen werd een bepaling opgenomen in de wet die de regering de mogelijkheid bood om sociale redenen elk stuk land in handen te krijgen, natuurlijk zonder dat de toenmalige minister van landbouw de intentie had om van dat recht gebruik te maken. Maar toen in 1936 links aan de macht kwam, werkte deze bepaling als een boemerang voor rechts en werden grote stukken land onteigend. Al deze veranderingen op het gebied van arbeidsverhoudingen hielden een aanzienlijke verslechtering in voor de positie van arbeiders, met name in de landbouwgebieden van Centraal- en Zuid-Spanje en het herstel van de rechten van de landeigenaren deden de haat tegenover het gezag onder de arbeidersbevolking hoog oplopen, wat een belangrijke rol heeft gespeeld in het ontstaan van de Burgeroorlog.

In de periode 1931-1933 had de toenmalige minister van oorlog, Manuel Azaña, geprobeerd het leger te reorganiseren, waarbij de reductie van het onevenredig grote officierskorps tot de belangrijkste doelstellingen behoorde. Officieren werden aangeboden met behoud van salaris te vertrekken en velen maakten daar ook gebruik van. Generaals als Emilio Mola en Francisco Franco, militairen die een grote rol zouden spelen in de opstand van 1936, bleven echter op hun post. Toen Gil-Robles in mei 1935 minister van oorlog werd, vreesde links voor een militaire coup, maar die vrees was ongegrond. Gil-Robles eiste van het leger absolute loyaliteit aan de staat. Wel vergrootte de minister het conservatieve karakter van het leger door de benoeming van een groot aantal rechtse officieren en stelde hij Franco aan als chef van de generale staf. Ofschoon de financiële middelen van de staat nog steeds zeer beperkt waren, werden onderofficieren bevorderd, wat de pogingen van Azaña om het corps te verkleinen grotendeels teniet deden. Van de grootscheepse plannen voor een herbewapening van het leger kwam feitelijk niets terecht. Heet hangijzer vormde het voorstel tot wijziging van de grondwet, dat Lerroux in juli 1935 presenteerde aan het parlement. Dit voorstel hield afzwakking in van de regionale autonomie teneinde de openbare orde en eenheid van het land te bewaken, de mogelijkheid om over religieuze zaken concordaten af te sluiten tussen staat en kerk, afschaffing van het artikel dat onteigening van land zonder compensatie mogelijk maakte en de instelling van een Senaat. Daarnaast voorzag het in vergroting van de mogelijkheden van de president om het parlement te ontbinden in combinatie met een beperking van zijn bevoegdheden om zich te bemoeien met de dagelijkse politiek.

Deze voorstellen konden rekenen op voldoende steun van de coalitie, maar stuitte op hevig verzet van links. Daarop werd een brede commissie ingesteld ter bestudering en amendering van de voorstellen die aan het eind van het jaar in behandeling zouden worden genomen. Het zou er niet van komen omdat in september het kabinet zijn ontslag indiende. Dat was het gevolg van het vaststellen van de begroting opgemaakt door de minister van financiën Joaquín Chapaprieta, een onafhankelijk politicus. Deze begroting voorzag in het terugdringen van het begrotingstekort door onder andere te bezuinigen op het overheidsapparaat. Daardoor zouden middelen vrijkomen voor

Joaquín Chapaprieta
1871-1951

het doen van noodzakelijke investeringen. Zijn voorstellen werden aangenomen op 19 september, wat voor twee ministers die hun departement zagen verdwijnen aanleiding was om hun ontslag in te dienen.

Hoewel er geen sprake was van crisis bood het gehele kabinet zijn ontslag aan om ruimte te maken voor een beperkte wijziging, maar president Alcalá Zamora zag daardoor kans om de kabinetssamenstelling zodanig te wijzigen dat de invloed van de rechtse CEDA verminderde en de regering meer koers zou zetten in de door hem gewenste richting van het politieke centrum. Naar moderne maatstaven een ongehoorde bemoeienis van het staatshoofd met het landsbestuur. De president gaf opdracht om de mogelijkheden van een brede coalitie te onderzoeken, waarin ook links vertegenwoordigd zou zijn, maar dat bleek een illusie. Uiteindelijk kreeg Chapaprieta de opdracht een regering te formeren.

Een opdracht waarin hij slaagde, maar wat leidde tot een kabinet dat qua politieke samenstelling in feite dezelfde was als de vorige coalitie. Wel waren bezuinigen ingebouwd door ministeries samen te voegen. Het aantal ministers werd gereduceerd van dertien naar negen. Lerroux werd minister van Buitenlandse Zaken. Het aantreden van deze nieuwe regering was voor de monarchistische leider Calvo Sotelo aanleiding om de president de mantel uit te vegen, erop wijzend dat sinds het ontstaan van de republiek er veertien kabinetten waren aangetreden en zeventig ministers. Hij verweet Alcalá Zamora zich direct te hebben bemoeid met de keuze van bewindslieden, wat hem volgens de grondwet niet zou zijn toegestaan.

Voornaamste doel van de regering Chapaprieta was het op orde brengen van de overheidsfinanciën teneinde plannen voor verbeteringen in de infrastructuur (waaronder de constructie van stuwmuren) te kunnen realiseren. Op dat moment was dat zeker niet onrealistisch, vooral omdat de economie aantrok, de industriële productie toenam en de oogsten overvloedig waren, zo overvloedig dat de prijzen begonnen te dalen. Met name het ontstaan van grote graanoverschotten stelde de regering voor grote problemen. Positief was de beslissing van de regering om het politieke leven te normaliseren, wat partijen de gelegenheid bood om zich weer openlijk te manifesteren.

Helaas werd de positie van het kabinet ernstig ondermijnd door corruptieschandalen waarbij de partij van Lerroux, de PRR betrokken was. De grootste impact had het Staperloschandaal. Straperlo was een aan roulette verwant spel dat in 1935 in Spanje

Daniel Strauss

door de Nederlandse handelaar Daniel Strauss werd geïntroduceerd. Straperlo kon in 1933 in het Kurhaus te Scheveningen worden gespeeld. De naam schijnt te zijn afgeleid van die van Strauss zijn handelspartner Perlowitz en de vrouw van Strauss, Lowann. Hoewel in Nederland het spel officieel erkend was als behendigheidsspel, de roulettetafel kon door middel van knoppen worden gemanipuleerd, werd het in Spanje gezien als frauduleus: manipulatie van de speeltafel zou vooral ten goede komen aan de casino's. Het woord 'estraperlo' heeft zijn plaats gevonden in de Spaanse

taal als equivalent van zwarte handel. Strauss maakte afspraken met Lerroux en enkele van zijn partijgenoten om het spel te exploiteren, waarbij een deel van de winst naar de staat zou gaan en een deel in de zakken van de betrokken politici zou verdwijnen. Maar Straperlo werd direct verboden in Spanje. Alle betrokken politici werden veroordeeld en Lerroux verdween van het toneel. Dit schandaal en andere vormen van corruptie tastten de geloofwaardigheid van de PRR, die toch al gekweld werd door interne tegenstellingen, ernstig aan bedreigden de stabiliteit van de coalitie. Op dat moment bleek ook duidelijk dat de regering niet bij machte was om de prijsproblematiek die de overvloedige graanoogst met zich meebracht, op te lossen.

Toen op 9 december de CEDA zich tegenstander verklaarde van een bescheiden verhoging van de successierechten lokte zij daarmee een crisis uit. Chapaprieta diende zijn ontslag in en het leek erop dat de weg vrij was voor CEDA-leider Gil-Robles om een kabinet te gaan leiden, maar het was weer de president die hem de voet dwars zette en hem te verstaan gaf dat hij geen kabinet wenste waarin de CEDA de hoofdrol zou vervullen. Zoals te voorzien, was dit het moment dat Gil-Robles begon na te denken over een staatsgreep. Niet in de vorm van een directe greep naar de macht door het leger, maar een door de militairen afgedwongen rechtse regering op parlementaire basis en geleid door de CEDA. Franco, die gepolst werd, liet zich echter niet voor het karretje spannen van Gil-Robles. Het leger was sowieso verdeeld en Franco meende dat Spanje zich in de zoveelste politieke crisis bevond waar het leger zich volgens de grondwet niet mee had te bemoeien.

Tenslotte benoemde Alcalá Zamora op 14 december de monarchist Manuel Portela als premier die leiding ging geven aan een minderheidskabinet waarin alleen centrumpartijen waren opgenomen met als kennelijke bedoeling aan te koersen op nieuwe verkiezingen. Dit leverde heftige protestreacties op van de CEDA. Tal van lokale bestuurders traden af en er werd een stevige publiciteitscampagne gestart. Links kon tevreden zijn, want het houden van nieuwe verkiezingen was precies wat zij wilde. Zij nam de gelegenheid te baat om de periode dat centrumrechts aan de macht was geweest af te schilderen als het *bienio negro* (de twee zwarte jaren). Daar zat een kern van waarheid in: de hervormingen van links uit de periode 1931-1933 werden immers voor een deel teruggedraaid, maar links vergat dat zij met hun vergaande hervormingen tal van Spanjaarden en met name de Kerk ernstig hadden gefrustreerd en daarmee wederzijdse haat had aangewakkerd. Wat de centrumrechtse regeringen wel kon worden verweten was dat zij vanaf het moment dat de opstand in 1934 werd onderdrukt, nauwelijks of geen pogingen in het werk hadden gesteld om tot enige verzoening te komen met links.

Manuel Portela
1868 - 1952

De verkiezingen van 1936

Het was een vreemde beslissing van president Alcalá Zamora om Portela een minderheidskabinet te laten formeren, want de verkiezingsuitslag van 1933 bood uitzicht op vorming van een stabiel kabinet. Maar dat zou betekenen dat de leider van de rechts-katholieke partij CEDA, José Maria Gil Robles, formateur zou worden en premier, iets dat de president ten koste van alles wilde vermijden. Hij koos ervoor om door middel van verkiezingen het politieke midden te versterken en daarmee Spanje in rustiger vaarwater te brengen. Een misrekening, waarvoor een hoge prijs zou worden betaald. De verkiezingen zetten de politieke verhoudingen op scherp doordat links en rechts als blokken tegenover elkaar stonden waartussen het politieke centrum vermalen werd. Het was niet de eerste keer dat Alcalá Zamora zich in zijn rol als president rechtstreeks bemoeide met de dagelijkse politiek en deze in de richting probeerde te manoeuvreren die zijn voorkeur had. Een houding die men van een negentiende-eeuwse aristocraat kon verwachten, maar die niet paste in een democratie naar twintigste-eeuws model. Een houding ook die er toe bijdroeg dat Spanje verzeild raakte in een van de meest dramatische gebeurtenissen in haar historie.

Begin 1936, aan de vooravond van de verkiezingen die op 16 februari gehouden zouden worden, was het politieke landschap in Spanje ruwweg verdeeld in drie blokken: het linkse Volksfront (waaronder de socialisten en communisten), een groep van rechtse partijen waarvan de CEDA veruit de belangrijkste was en een aantal centrumpartijen waaronder de kersverse, door premier Manuel Portela opgerichte Partido de Centro Democrático (PCD). Uit het niets geboren zou deze partij het politieke midden moeten veroveren, een poging die gedoemd was schipbreuk te lijden. Deze drie blokken waren overigens verre van homogeen, in werkelijkheid was sprake van een verregaande politieke versnippering die politieke stabiliteit in de weg stond en met name de fragmentatie binnen het linkse blok vormde een ernstige belemmering om te voorkomen dat de militairen in opstand kwamen.

De mislukte revolte van 1934 had links Spanje in verwarring achtergelaten. De socialisten, verenigd in de PSOE, waren verdeeld in een gematigde stroming - waarbinnen Indalecio Prieto een toonaangevende rol speelde - en de voorvechters van de revolutie onder leiding van Francisco Largo Caballero.

Al direct na de opstand vond overleg plaats tussen Prieto en de leider van de links-republikeinen, Manuel Azaña, die na zijn aftreden als premier in 1933 inmiddels een eigen partij had opgericht, de *Izquierda Republicana (IR)*. Largo Caballero liet echter weten onder geen beding een alliantie aan te willen gaan met de in zijn ogen burgerlijke links-republikeinen van de IR. Ter linkerzijde van de socialisten bevond zich de communistische partij de PCE die, hoewel klein van omvang, steeds meer aan invloed won en in feite werd aangestuurd door de Komintern, de internationale communistische organisatie. Vanuit de Komintern werd het formeren van een Volksfront, waarin alle arbeidersbewegingen zouden zijn verenigd, gestimuleerd, wat voor het eerst succes had in Frankrijk in juli 1935. Een nieuwe linkse partij was de *Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM)*. Een arbeiderspartij van Catalaanse bodem die in september 1935 werd opgericht en zich onafhankelijk opstelde van Rusland.

Manuel Azaña zag in de tweede helft van 1935 zijn ster rijzen, niet in de laatste plaats door de organisatie van massameetings. Een op 20 oktober te Madrid gehouden bijeenkomst trok 200.000 toehoorders, een record in de Spaanse geschiedenis. Azaña

Azaña tijdens een meeting in 1935

voer destijds een gematigde koers door zich pleitbezorger te tonen van het grondwettelijk gezag en was zeker niet uit op een revolutie. Hij was een briljant redenaar en slaagde erin ook zich onder zijn gehoor bevindende socialisten en communisten te inspireren. Op 14 november stuurde Azaña een uitnodiging naar de PSOE om een alliantie aan te gaan en tot een gemeenschappelijk programma

te komen. Largo Caballero ging daarmee akkoord onder de voorwaarde, dat ook de aan de PSOE gelieerde vakbond UGT en de communisten zouden meewerken. Maar zo'n combinatie, een Volksfront naar Franse snit, was eigenlijk helemaal niet de bedoeling van Azaña.

Toch werden de besprekingen tussen de socialisten en links-republikeinen voortgezet, waarbij de hoofdrolspelers Azaña en Prieto beiden het probleem hadden om hun rechter- respectievelijk linkervleugel over de streep te trekken. In januari 1936 was het zover en werd het Volksfront geformeerd. De links-republikeinen van Azaña en die van de meer gematigde Diego Martínez Barrio, verenigd in de UR (Unión Republicana) sloten zich aan, evenals de socialisten van de PSOE en de communisten van de PCE en de POUM. De anarchisten maakten geen deel uit van het Volksfront, zij het dat hun voornaamste organisatie, de vakbond CNT met het front sympathiseerde, wat ongetwijfeld veel stemmen opleverde.

Het politieke programma van het Volksfront was uiteraard een moeizaam compromis waarin de erkenning van de grondwet een heet hangijzer was omdat revolutionair links zich tot dan toe niet gebonden had getoond aan dit gezag. Om de revolutionairen tegemoet te komen waren er bepalingen opgenomen die voorzagen in een algemene amnestie voor gepleegde revolutionaire gewelddaden (waaronder moordpartijen), terwijl dit niet gold voor degenen die beschuldigd waren van acties om deze wandaden te onderdrukken. De passages over de landhervorming hielden een compromis in waarbij links concessies had moeten doen. De gematigd republikeinen accepteerden niet dat land zomaar onteigend zou kunnen worden om gratis ter beschikking te stellen aan boeren en dus werd een voorstel geformuleerd dat voorzag in meer steun

Verkiezingsaffiche van de CEDA met Gil-Robles

aan de landbouw, een progressievere pachtwet en het stimuleren van vormen van collectieve productie. Het was uiteindelijk een wankel programma dat meer paste bij de republikeinen dan bij hun linkse gesprekspartners, maar niettemin was het Volksfront daarmee een feit.

Aan de rechterzijde van het politieke spectrum bevond zich de katholieke partij de CEDA met als leider José María Gil-Robles. De CEDA vormde in een aantal districten een alliantie met regionale rechtse partijen in het zogeheten *Bloque Nacional*.

De CEDA hamerde op hervorming van de grondwet uit 1931 die onder Azaña tot stand was gekomen en uiteraard was voor deze partij het herstel van de relatie tussen Kerk en staat een belangrijk punt. Daarin werd de CEDA gesteund door de hoogste geestelijke in het land: kardinaal Gomá die in januari 1936 een pastoraal schrijven publiceerde onder de titel 'Por Dios y por España'. Naast de CEDA speelde de partij *Renovación Española* een rol. Deze partij zette zich in voor de verdediging van monarchistische waarden en werd geleid door José Calvo Sotelo, een welbespraakt en briljant jurist, die ten tijde van de dictatuur van Miguel Primo de Rivera al diverse ministersposten had bezet. Calvo Sotelo stelde de CEDA voor om een alliantie te vormen, maar daar ging Gil-Robles niet op in.

Een andere conservatieve partij van betekenis was *Comunión Traditionalista*, een Carlistische beweging, geworteld in het Baskenland, Navarra en Aragón en waarin Manuel Fal Conde, advocaat en fervent katholiek, de eerste viool speelde. Deze partij beschikte over een milizie, de *Requeté*, die in de Burgeroorlog aan de zijde van Franco zou vechten. Tenslotte was er een aantal centrumpartijen zoals de regionale partijen *Lliga Catalana* en de *Nacionalistas Vascos*, maar de belangrijkste rol leek weggelegd voor de partij van Manuel Portela, de *Partido de Centro Democrático*. Deze nieuwe partij publiceerde op 28 januari haar manifest waarin elke vorm van revolutie werd afgewezen en de nadruk werd gelegd op nationale eenheid en een voortzetting van het grondwettelijk vastgelegde proces. Aandacht dus bij deze partij voor algemene liberale principes, maar geen pakkende uitspraken over concrete zaken die de kiezer

zouden kunnen aanspreken. De partij ging in diverse districten allianties aan, zowel met links als met rechts en dat maakte haar politiek profiel er beslist niet duidelijker op.

Net als in 1933 verliep de campagneperiode relatief rustig en waren er weinig incidenten, maar er was één belangrijk verschil met de verkiezingen van 1933. Meer dan toen werd nu een heldere keuze geboden tussen twee elkaar fel bevechtende politieke stromingen. En omdat veel kiezers die keuze naar alle waarschijnlijkheid ook maakten om hun stem niet 'verloren' te zien gaan in het ongewisse midden, liepen de verkiezingen uit op een scherpe scheiding van Spanje in links en rechts.

De verkiezingen die gehouden werden op 16 februari verliepen rustig en er werden slechts enkele gevallen van verkiezingsfraude gemeld. Reeds de volgende dag was duidelijk dat het Volksfront had gewonnen en wel met 47,2% tegen 45,7% voor de rechtse partijen. De centrumpartijen behaalden samen 5,4% waarvan er 4,1% waren uitgebracht van de de partij van Portela. Feitelijk was Spanje dus verdeeld in vrijwel gelijke blokken van links en rechts, maar dankzij het kiessysteem, een ingewikkeld districtenstelsel, kreeg het Volksfront een absolute meerderheid in zetels in het parlement.

Zetelverdeling op basis van de verkiezingsuitslag in 1936 (na de eerste ronde)

Volksfront		Rechts		Centrum	
PSOE	88	CEDA	101	PCD	21
Izquierda Rep.	79	Traditionalista	15	Lliga Catalana	12
Unión Repub.	21	Renovación Esp.	13	Overigen	21
Esquerra Catal.	22	Overigen	27		
PCE	14				
POUM	1				
Overigen	25				
Totaal	263	Totaal	156	Totaal	54

Natuurlijk was de vreugde in het linkse kamp groot en de communisten vierden het welslagen van de Kominternstrategie, maar vergeten werd dat het Volksfront minder stemmen verkregen had dan rechts en centrum samen. In de avond van 16 februari begonnen de meest linkse aanhangers van het Volksfront zich te roeren. Zij achtten de tijd rijp voor een echte revolutionaire omwenteling die een einde zou maken aan het burgerlijk bewind. Manifestaties werden vergezeld van brandstichting in kerken en andere religieuze gebouwen, ongeregelde heden die zich de volgende dag voortzetten en hoewel geenszins duidelijk was of de plaatselijke autoriteiten de situatie aankonden, was dit voor Gil-Robles, leider van de CEDA, reden om de noodklok te luiden. Telefonisch verzocht hij premier Portela de staat van beleg af te kondigen. Ook de chef van de generale staf, generaal Franco, maakte zich ongerust en probeerde op de avond van 18 februari Portela te bewegen in te grijpen, maar deze gaf als antwoord dat hij 'er een nachtje over zou slapen'.

Portela, die tegen de zeventig liep, had er genoeg van en adviseerde president Alcalá Zamora de volgende dag om de macht over te dragen aan Azaña zonder de definitieve uitslag van de verkiezingen af te wachten. De weg lag open voor links dat echter niet in staat bleek om het toenemend geweld te stoppen en de Burgeroorlog te voorkomen.

Aan de vooravond van de opstand van 1936

Direct na de verkiezingen op 16 februari 1936 kreeg Manuel Azaña, de man die in 1931-1933 al premier was geweest, van president Alcalá Zamora de opdracht een kabinet samen te stellen. Als leider van het Volksfront had hij in principe een breed

samengesteld kabinet kunnen formeren, maar omdat de socialisten niet wensten mee te werken werd het een minderheidskabinet dat vrijwel geheel bestond uit leden van zijn eigen partij, de Izquierda Republicana (IR). In een radiotoespraak op 20 januari sloeg Azaña een verzoenende toon aan en riep hij de bevolking op tot eensgezindheid

en gehoorzaamheid aan de wet. Handhaving van de openbare orde vormde een enorm probleem. Het optreden van links-revolutionairen, die niets ophadden met welke vorm van burgerlijk gezag dan ook, was na de verkiezingsoverwinning van links alleen maar toegenomen en lokte uiteraard reacties van rechts uit, waarbij de fascistische Falangebeweging net zo gewelddadig optraden als hun ideologische tegenstanders.

Hoewel Azaña zeker geen revolutionaire neigingen had, liet hij na om streng op te treden tegen aanvallen die aanhangers van extreem links deden op kerken en kloosters. Een heikel punt vormde ook het inlossen van een van de verkiezingsbeloften van het Volksfront: amnestie voor alle gevangenen die na de opstand van links in 1934 in de cel waren beland. Besloten werd om iedereen amnestie te verlenen die sinds de verkiezingen van november 1933 gearresteerd was wegens 'politieke en sociale misdrijven'. Dat gaf 15.000 gevangenen de vrijheid, waaronder ook veel fascistische

Op bestuurlijk vlak vond een ware zuivering plaats doordat men in tal van gemeenten en provincies rechtse bestuurders verving door aanhangers van het Volksfront, in een aantal gevallen bestuurders die onder het linkse bewind in 1931-1933 waren benoemd en hadden meegedaan aan de opstand van 1934. Vooral de socialisten profiteerden daarvan; zij wisten veel *Ayuntamientos* (gemeentehuizen) te veroveren. In sommige gevallen ging dat weinig zachtzinnig en werden gemeentehuizen gewapenderhand bestormd en bezet. Op 1 maart vaardigde de regering Azaña een decreet uit dat werkgevers verplichtte om arbeiders die tijdens de stakingen in 1934 ontslagen waren, weer in dienst te nemen. Bovendien dienden zij deze ex-werknemers tot op zekere hoogte schadeloos te stellen voor gederfd loon. Goed bedoeld, maar hoogstwaarschijnlijk juridisch onhoudbaar omdat de werkgevers gewoon binnen de wettelijke grenzen hadden gehandeld. Het aantreden van de nieuwe regering had in eerste instantie een matigend effect op het geweld, maar half maart nam dit weer in alle hevigheid toe en dat zou zo blijven tot aan het begin van de militaire opstand op 19 juli. Het ergst ging het eraan toe in Granada waar het civiele bestuur besloot om groepen van revolutionairen toe te staan op te treden als ondersteunende politiefunctionarissen.

Deze lichtzinnige maatregel werd al snel ook in andere gebieden gevolgd, wat de wetteloosheid alleen maar deed toenemen. De activiteiten van de revolutionairen richtten zich vooral op de Kerk en op het uitroeien van het fascisme in Spanje. Dit laatste was zeker ook de bedoeling van de autoriteiten en eind februari besloot de politie om alle vestigingen van de Falange op te heffen, met als motief dat daar wapens waren opgeslagen. Op zich begrijpelijk, maar men had er verstandig aan gedaan om die maatregel ook te laten gelden voor vestigingen van de evenzeer van wapens voorziene linkse organisaties. Op 14 maart beval Justitie de arrestatie van de top van de Falange, inclusief José Antonio Primo de Rivera, hun onbetwiste leider. De beschuldiging was dat zij fascistische opvattingen hadden, hoewel zelfs in het Spanje van toen het hebben van fascistische of communistische sympathieën niet strafbaar was. Dit optreden van het justitieel apparaat versterkte het verzet van rechts. Niet alleen van de illegaal verklaarde Falange, maar ook van de *JAP (Juventudes de Acción Popular)* de jongerenorganisatie van de CEDA, die gedesillusioneerd was over de gematigde strategie van de moederpartij. Hoewel Azaña zeker verantwoordelijkheid droeg voor de toename van het geweld, was hij geschokt door de toenemende anarchie in het land hekelde hij de incompetentie van de politie en lokale bestuurders.

Maar hij zal zich ervan bewust zijn geweest dat hij op dat moment de tol betaalde aan uiterst links vanwege samenwerking in het Volksfront, waarvan niet alle partijen zijn trouw aan het grondwettelijk gezag deelden. Zo verklaarde de communistische voorvechtster Dolores Ibárruri - bekend als *La Pasionaria* - op 1 maart: 'Wij bevinden ons in een revolutionaire situatie die niet kan worden opgehouden door wettelijke belemmeringen [...]. Het volk stelt zijn eigen wetten en op 16 februari vroeg het om executie van zijn moordenaars. De Republiek moet tegemoet komen aan de wensen van het volk. Wanneer zij dat nalaat zal het volk haar omverwerpen en zijn eigen wil opleggen.'

Dolores Ibárruri

Om een eind te maken aan de wanorde in Spanje zou het beter zijn geweest wanneer er een kabinet was geformeerd met een breder draagvlak, met name met de steun van de socialisten van de PSOE. Maar die partij was hopeloos verdeeld in een revolutionaire vleugel onder aanvoering van Francisco Largo Caballero en een gematigde, waarvan Indalecio Prieto de voorman was. Largo Caballero was uit op het veroveren van de macht via linkse samenwerking met communisten en links-republikeinen, maar daarvoor bestond onvoldoende draagvlak. Het enige alternatief voor de PSOE was samenwerking te zoeken met de partij van Azaña en een gematigde koers te varen, maar dat zou de partij doen splijten. En zo modderde het minderheidskabinet door. De revolutionairen wachtten op hun kans de macht te veroveren zoals La Pasionaria had bepleit en het leger maakte zich op om in te grijpen. Intussen stapelden de economische problemen zich op. De werkloosheid bleef stijgen - eind februari bedroeg zij ongeveer 9% - en door de hevige regenval in de eerste maanden van 1936 dreigde er een tegenvallende oogst met de daarmee samenhangende extra werkloosheid in de agrarische gebieden. De boeren begonnen het recht in eigen hand te nemen met als resultaat een golf van bezettingen van landbouwgronden. Achteraf werden zij daarin gesteund door de regering, die op grote schaal begon met onteigeningen. De loonkosten op het platteland dreigden geheel uit de hand te lopen. Harde eisen van de arbeiders werden grotendeels ingewilligd wat leidde tot loonstijgingen van meer dan 50%. Een stijging van arbeidskosten die veel werkgevers niet meer konden opbrengen met als gevolg dat veel werknemers ontslagen werden.

Niceto Alcalá Zamora, republikein van het eerste uur en sinds 1931 president van Spanje, had begin 1936 vrijwel al zijn krediet verspeeld. Zijn bemoeienis met de dagelijkse politiek en zijn voortdurende pogingen om de samenstelling van kabinetten naar zijn hand te zetten hadden bij alle partijen kwaad bloed gezet. En hoewel zijn pogingen om Azaña over te halen in te grijpen en met name het geweld van links te beteugelen begrijpelijk waren, joeg hij daarmee de premier tegen zich in het harnas. Meningsverschillen over de te houden gemeenteraadsverkiezingen, die gepland stonden voor april 1936, deden het vuur tussen president en premier nog extra oplaaien. De grondwet schreef voor dat elke drie jaar gemeenteraadsverkiezingen gehouden dienden te worden, waarbij de helft van de zetels verkiesbaar was. Maar de regering wilde totale verkiezingen teneinde links aan de macht te helpen in de gemeenten. De revolutionairen beschouwden dit als de 'vestiging van de dictatuur van het proletariaat op lokaal niveau'. De CEDA protesteerde heftig tegen dit voornemen en Alcalá Zamora was het ermee eens dat verkiezingen zoals links die wenste ongrondwettig zou zijn. Hij dreigde met het naar huis sturen van het kabinet, maar de enige concessie die hij kreeg was uitstel van de verkiezingen. Met zijn dit keer inhoudelijk correcte optreden tekende Alcalá Zamora zijn politieke doodvonnis. Links wilde hem kwijt en van rechts had hij, gezien zijn eerdere pogingen de CEDA buiten het landsbestuur te houden, geen enkele steun te verwachten. Begin april was het zover en werd Alcalá Zamora weggestemd via een uiterst merkwaardige procedure. In de grondwet was vastgelegd dat een president de bevoegdheid had om twee keer tijdens zijn ambtsperiode het parlement te ontbinden, maar dat het parlement na de tweede keer zelf mocht onderzoeken of dat op legitieme wijze was gebeurd. Wanneer zij tot de conclusie zou komen dat de ontbinding illegitiem was, dan kon het parlement de president onmiddellijk wegstemmen. Alcalá Zamora had in het najaar van 1933 het parlement ontbonden en in 1936 nogmaals en nu lag er een motie voor om uit te zoeken of de ontbinding in 1936, die geleid had tot de door het Volksfront gewonnen verkiezingen, wel legitiem was geweest. Onnodig en dus onwettig, zo luidde het oordeel van het parlement over de parlamentsontbinding van 1936 en daarmee was het lot van Alcalá Zamora bezegeld. Door niet aan de geconstateerde onwettigheid van de kabinetsontbinding de logische conclusie te verbinden dat de daarop gevolgde verkiezingen eveneens onwettig waren - en dus nieuwe verkiezingen gehouden zouden moeten worden - lapte het Volksfront de grondwet aan zijn laars. Maar dat was kennelijk geen probleem, de weg lag immers open voor een president van linksen huize en daar ging het om.

José Calvo Sotelo
1893-1936

Op 10 mei werd Azaña gekozen tot president van Spanje. De man die dit alles had georkestreerd was Prieto die Azaña liever zag verdwijnen uit de actieve politiek om daarmee de weg vrij te maken voor een premier van een breder samengesteld kabinet dat daadkrachtiger zou kunnen optreden. Prieto had natuurlijk vooral zichzelf die rol toebedacht, maar het was weer zijn eigen partij, de PSOE, die daar een stokje voor stak. De volgelingen van Largo Caballero bleven onvermurwbaar en wilden uitsluitend samenwerken met revolutionair-links en niet met de republikeinen. En zo

kwam het dat Azaña als president uiteindelijk zijn partijgenoot Santiago Casares Quiroga opdracht gaf een kabinet te formeren en alweer werd het een minderheidskabinet van vrijwel uitsluitend leden van Azaña's partij, de IR. Een kabinet dat vrijwel machteloos toezag dat stakingen, illegale inbezitneming van eigendommen en geweld in hevigheid toenamen. In feite sprake was van een complete anarchie. Voor de militairen, die onder leiding van generaal Emilio Mola Vidal al vanaf het begin van april bezig waren een opstand voor te bereiden was de maat vol. De moord op 13 juli op de rechtse leider Calvo Sotelo was de druppel die de emmer deed overlopen. De opstand der militairen begon op 18 juli en de Burgeroorlog brak uit.

14 februari 2011